

امیرِ روشنفکری

محمد عابد حسین*

شادروان پروفیسور سید امیر حسن عابدی استادی برجسته، محقق و الامر تبت، دانشوری عظیم و نویسنده‌ای توانا می‌باشد که تا آخرین دم، برای زبان و ادبیات فارسی زندگی می‌کرد. واقعاً او دائرةالمعارفی از علم و عرفان بود که روزگار خود را همه وقت در تحقیقات دست اول صرف می‌کرد. هر لمحہ از زندگانی او برای خدمت‌گزاری فرهنگ و ادب فارسی وقف بود. همیشه دیگران را توصیه می‌کرد که به پژوهش عادت کنند و چیزی که از تحقیقات علمی برمی‌آید را به چاپ برسانند تا از دستبرد روزگار مصون بماند و برای پژوهشگران آتیه از حیث خشت اول به کار برود.

پروفیسور عابدی با شرکت در مجامع و مجالس علمی جهان به‌عنوان نماینده هند به‌ایراد سخنرانی پرداخته و نیز در کنفرانس‌های ادبی و فرهنگی در کشورهای ایران و افغانستان و تاجکستان و پاکستان و ترکیه و...، نه تنها تحقیقات گرانقدر خود را اظهار نموده، بلکه از کتابخانه‌ها و موزه‌ها و مؤسسات علمی آن مقام استفاده کرده و از آن گنجینه‌های علمی، گوهرهای نایابی را یافته و به‌جهان دانش‌پژوهان ارزانی کرده‌اند. در طی این سفرها وی با بسیاری از دانشوران و نویسندگان و پژوهشگران بزرگ خارجی آشنایی یافته و با استفاده ازین فرصت کسب علم و دانش کرده‌اند.

پروفیسور سید حسن رئیس اسبق دانشگاه پتنه می‌نویسد:

”المختصر دکتر عابدی یک آدم نخبه‌پرور، دوست مخلص، سرپرست، استاد، معلم فاضل فارسی، عالم ماهر ادبیات فارسی، محقق ژرف نگاه، مقرر و انشاپرداز

---

* دانشیار و رئیس بخش فارسی دانشگاه پتنا، پتنا.

اثرانگیز، و انسان گشاده دل و وسیع‌المشرب هستند^۱. استاد عابدی پس از بازنشستگی حتی فعالیت‌های علمی و فرهنگی‌اش بیشتر شد. تا آخرین نفس انجمن استادان فارسی هند را سرپرستی فرمودند و مرتباً به کنفرانس سالانه انجمن با وجودشان رونق بخشیدند، آلا در این دو سه سال اخیر زندگانی که از پیرانه سالی و بیماری سزاوار زحمت مسافرت نبودند. دنیای ادبی فارسی شبه قاره استاد را «بابای فارسی» خواندند و افتخاری نصیبشان شد.

پروفسور عابدی پژوهشگری جدی و ستوده بود. هیچ‌گاه هدف وی از کارهای تحقیق حصول منفعت مادی و کسب شهرت و منزلت نبود، بلکه همه وقت در راه تحقیقات و مطالعات محرک اصلی آن ذوق و شوق و علاقه‌مندی و قریحه علمی بوده است. لذا می‌بینم که دقت‌بینی و ژرف‌نگری را روش خویش قرار داده، موضوعات را به‌تعمق بررسی می‌کرد و با دلایل معتبر و براهین مستند، نتایج مطالعه را ترتیب می‌داد. شادروان پروفسور نذیر احمد می‌نویسد:

“آن شوق که پروفسور عابدی را در علم و دانش می‌باشد، هیچ‌یک از معاصرین را میسر نیست”^۲.

خدمات استاد عابدی در زمین ادبیات فارسی از نظر کمیّت بسیار چشمگیر است و محتوای مقاله‌ها پر مغز و عالمانه می‌باشد. سفر تحقیقی استاد تقریباً در شصت و شش سال یعنی از ۱۹۴۵ م سال مقررری یافتن از حیث استادیار تا ۲۰۱۱ م آخرین سال زندگانی وی برقرار بوده است.

کارنامه پروفسور عابدی را برای بررسی ما می‌توانیم به دو دسته جداگانه تقسیم کنیم تا به شیوه پژوهشی و نقد وی استفاده پی ببریم.

در دسته اول تصحیح و تحشیه متون فارسی نیز تراجم از زبان دیگر می‌باشد که استاد آن را با مقدمه‌های تفصیلی و سودمند به‌چاپ رسانیده‌اند. پژوهشگران وقوف

۱. عابدی‌نامه، مرتبه پروفسور نورالحسن انصاری، پروفسور عبدالودود اظهر دهلوی و دکتر شریف حسین قاسمی، با همکاری گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه دهلی و انجمن فارسی، دهلی،

۱۹۹۰ م، ص ۳۷۴.

۲. همان، ص ۳۸۳.

دارند که تصحیح و تنقیح متون کار آسانی نیست. دست یافتن به نسخه‌ای که بتوان براساس آن کار تحقیق را به پایان رسانید اغلب با دشواری‌ها همراه است گاه‌گاهی حتی نشدنی می‌باشد و اهل فن می‌دانند که زحمت تصحیح یک متن به شرطی که بر اصول و مبنای عملی انجام بگیرد، از تألیف زیاد مهم و سخت‌تر است. در زیر برخی تألیفات تحقیقی و تصحیحی وی تذکر داده می‌شود:

۱. «گلزارِ حال» یا «طلوعِ معرفت» این کتاب را با همکاری تاراچند در سال ۱۹۶۱ م از دانشگاه علی‌گره به چاپ رسانید.
۲. مثنویات فانی کشمیری: چهارتا مثنوی را تصحیح نموده با یک مقدمه مفصّلی از طرف اکادمی هنر و فرهنگ و زبان‌های جامو و کشمیر در سال ۱۹۶۴ م به چاپ رسید.
۳. جوگ بششت: با همکاری دکتر تاراچند تصحیح کرد و با مقدمه پُر مغز از دانشگاه علی‌گره در سال ۱۹۶۸ م انتشار یافت.
۴. مثنوی سوز و گداز: اثر مهم نوعی خوبشانی می‌باشد که با تصحیح و مقدمه استاد عابدی از طرف بنیاد فرهنگ ایران در سال ۱۹۷۰ م به چاپ رسید.
۵. تذکره متّخب اللطایف: تذکره شاعران برجسته فارسی و اردو است که در سال ۱۹۷۱ م در ایران چاپ گردید.
۶. داستان پدماوت: سروده ملک محمد جائسی از شاهکارهای ادبیات هند از طرف بنیاد فرهنگ ایران در سال ۱۹۷۳ م انتشار یافت.
۷. پنچاکیانه: ترجمه خالقداد عباسی با همکاری دکتر تاراچند تصحیح گردید و از طرف دانشگاه علی‌گره در سال ۱۹۷۳ م به چاپ رسید.
۸. تاریخ سلاطین صفویه از نویسنده‌ای ناشناخته از طرف بنیاد فرهنگ ایران در سال ۱۹۷۵ م منتشر گردید.
۹. ضمیمه تعلق‌نامه امیر خسرو را با همکاری دکتر مقبول احمد تصحیح فرموده و از طرف انجمن فارسی هند، دهلی در سال ۱۹۷۵ م به چاپ رسید.
۱۰. عصمت‌نامه یا قصه مینا لورک: استاد عابدی این قصه عشقیه را با تصحیح و ترتیب از طرف مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی در هند در سال ۱۹۸۵ م به چاپ رسانید.

۱۱. کتاسرت ساگر: این کتاب داستان‌ها و افسانه‌های اخلاقی در سانسکریت بود ترجمه فارسی این کتاب را استاد عابدی تصحیح نموده از طرف دانشگاه علی‌گه به چاپ رسانید.
۱۲. تاج‌الماتر: نخستین اثر تاریخی شبه قاره هند به زبان فارسی از تألیف تاج‌الدین حسن نظامی می‌باشد. استاد عابدی با دقت تمام تصحیح و تنقیح فرمودند. مرکز تحقیقات فارسی در دهلی‌نو در سال ۲۰۰۸ م منتشر کرد.

تراجم و آفرینش‌های ادبی

۱. وکرم اروشی: کالداس شاعر معروف و چیره‌دست زبان سانسکریت نمایشنامه‌ای به نام وکرم اروشی نوشته است. استاد عابدی این نمایشنامه را در فارسی ترجمه کرد و با یک مقدمه مبسوط راجع به نمایشنامه‌نویسی در هند از طرف شورای روابط فرهنگی هند در سال ۱۹۵۹ به چاپ رسانید.
  ۲. ابوطالب کلیم کاشانی: در این کتاب احوال و آثار شاعر ملک‌الشعرای دربار شاهجهان ابوطالب کلیم کاشانی را مورد بررسی قرار داده‌اند. در سال ۱۹۸۳ م از طرف انجمن فارسی هند، دهلی انتشار یافت.
  ۳. ادبیات فارسی در هند: اصلاً این کتاب مجموعه مقالات تحقیقی و ادبی و تاریخی پروفیسور عابدی می‌باشد که آن را دکتر شریف حسین قاسمی گردآورده و با یک مقدمه مفصّلی در سال ۱۹۸۴ م از طرف انجمن فارسی هند دهلی به چاپ رسانید.
- استاد عابدی درین بخش از کارهایش با دقت و حوصله‌ای که خاص اوست، نسخه‌های خطی گوناگونی را از مناطق دور و دراز فراهم آورده‌اند و نسخه بدل‌های مختلف را نقل نموده به نحوی که بعضی از کتاب‌های تصحیح شده ایشان در خطه شبه قاره کم‌نظیر است.
- قسمت دوم از پژوهش‌های استاد عابدی آن مقاله‌های تحقیقی می‌باشد که از شبه قاره هند فراسوی مرزهای هند و ایران و ترکیه و شوری و دیگر مراکز قلمرو زبان فارسی به سراسر آفاق می‌پردازد. در زمین مقاله‌نویسی و نوشته‌های تحقیقی استاد عابدی،

تنوع و فراوانی خاص به چشم می‌خورد. محقق پُرکار و حوصله‌مند در پژوهشنامه‌های متنوع خود، هرجایی که از مسائل مربوط به زبان فارسی نکته‌ای باید جاذبه درونش او را بدان سود می‌کشد تا بکاود و باز نماید و بنویسد. در پرواز اندیشه به همه جا پر می‌کشد و سر می‌زند تا کرانه سرزمین‌های دور و دراز در قلمرو زبان فارسی سیر می‌کند و خوشه‌ها می‌چیند. بر سیل تذکره عرض می‌شود که برای بازدید از زادگاه ابوالمعانی میرزا عبدالقادر بیدل عظیم‌آبادی استاد از دهلی به بهاگلپور (بهار) رسید و به همراه شادروان عبدالغفار انصاری رئیس اسبق دانشگاه بهاگلپور رو به کوهستان «راج محل» زادگاه اصلی بیدل، کرد و مشقت پیاده‌روی بر خودش وارد کرده، در حال تشنگی و گرسنگی بالاخره آن مقام را کشف کرد که فعلاً خانه خرابی و ویرانه حالی را حکایت می‌کند. استاد از این سفر طمانینه قلبی را حس کرد و خوشحال شد. زندگانی استاد از سفرهای علمی این‌گونه پُر بار است. می‌بینم که این سفر علمی و روحانی از زادگاهش هند آغاز می‌شود و رو به سرزمین‌های دور دست می‌آورد به این امید که درین سفر با موفقیت برگردد. استاد عابدی دوری و بعد مکانی را بهانه قرار نمی‌دهد و به شوق کعبه مقصود تحمل خار مگیلان می‌کند. وقتی قدم به خاک وطن می‌گذارد تنها خستگی این سفر طولانی و رنج تحصیل توشه فراوان علمی را احساس نمی‌کند که سیر در آفاق و انفس در او تحوّل به وجود می‌آورد که بعد مکانی را از یاد می‌برد و تجزیه وطن را فراموش می‌کند. استاد احساسات ملی‌گرایی و میهن دوستی خویش را نیز هرگز از یاد نمی‌برد و از حق‌شناسی و قدردانی نسبت به‌آنهایی که به زبان فارسی خدمت کرده‌اند بی‌نیازی نمی‌نماید. مجموع مقاله‌های استاد متجاوز از دویست مقاله است. استاد عابدی بارها نگارنده را با نامه‌ها تقاضا فرمودند که اقتباس فلان نسخه را از ذخیره علمی کتابخانه خدابخش نقل کرده و ارسال بفرمائید. ما همه وقت در خدمت استاد گرانقدر بودیم. اگر قدری تاخیر شد پیوسته تاکیدنامه می‌آمد. واقعاً استاد برای تحقیق زندگانی می‌کرد. خدا بر تربیت استاد رحمت فراوان کناد.

روش تحقیقی استاد یک‌گونه منطقی و علمی است. استاد چون موضوعی را تحقیق می‌کند اولاً از مأخذ گوناگون استفاده می‌کند و چارچوب شیوه انتقادی را پیش می‌گیرد. سلاست زبان و بیان، وسعت اندیشه و روشنفکری وی در همه مقاله‌ها روشن است.

یکی از مختصات استاد تذکر‌دادن آراء گوناگون چه موافق و چه مخالف می‌باشد. تعقیدات و پیچیدگی را در تبیین موضوع مقاله هیچ وقت راه نمی‌دهد، بلکه هر موضوع را با کمال صراحت و سادگی بیان می‌کند. هدف استاد در زمین تحقیق نشان دادن حقایق می‌باشد. ژرف‌بینی و ساده‌نویسی از ویژگی‌های مهم استاد عابدی است. همین است که مقاله‌های او از حیث محتوا پرمغز و ذی‌قیمت است. استاد اغلب مآخذ مورد نظر را خودشان بررسی می‌کند. ظرافت یک عنصر غالب استاد می‌باشد. بدین علت دلکشی و توانایی در شگفتی‌بیانی او فراوان است. هنگامی که استاد مقاله‌ای را می‌نوشتند، آن وقت فضل و کمال علم و جوهر و تفکر بلیغ او دیدنی می‌باشد. از این طور استاد عابدی عنوان‌های گوناگون را تحت پژوهشی قرار داده و خزینة ادبیات فارسی را غنی‌تر کرده و به‌ما سپرده است تا ما هم این مسئولیت را با موفقیت تمام دنبال کنیم.